

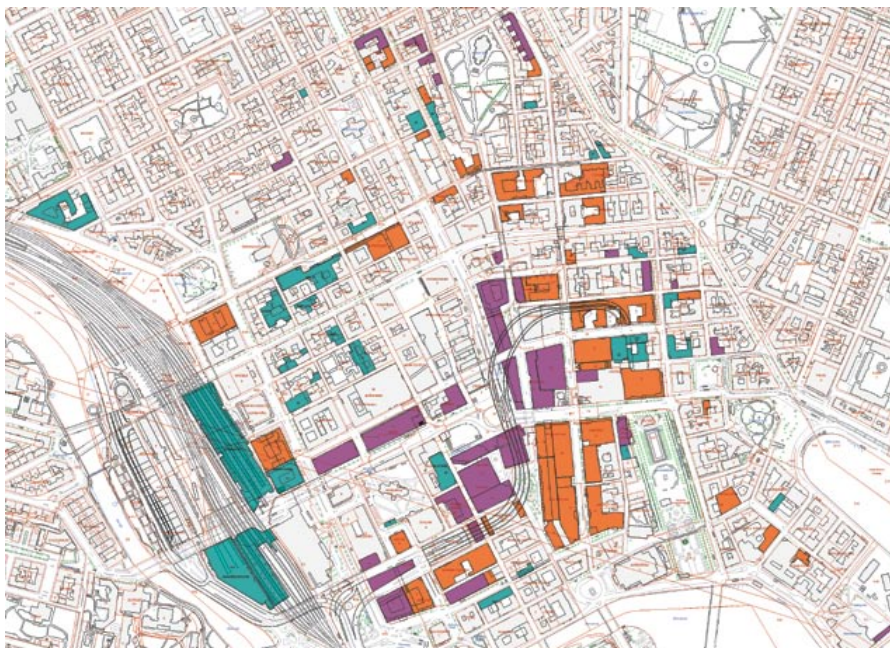

det moderna city

Natursten var ett av de vanligaste fasadmaterialen, ofta utförd med en oerhörd precision i detaljarbetet. Bilden visar ett av bankhusen i kvarteret Putten. Foto: Göran Fredriksson, SSM.

Begreppet »modern« har idag inte samma sprängkraft som för 50 år sedan, men än finns där kvar en doft av optimism och en tro på ett nytt samhälle anpassat för den rationella människan. Redan på 1940-talet ville man skapa en huvudstad med en modern city-kärna, men för att den nya människan skulle beredas plats krävdes att den omoderna bebyggelse som förknippades med smuts, fattigdom, irrationalitet och förfall revs.

Artikelförfattare: Marianne Strandin

1960-talets bebyggelse är samlad i de centrala delarna medan byggandet på 1970-talet koncentrerades till området öster om Sveavägen. Under 1960- och 1970-talet fyllde husen hela eller stora delar av kvarteren. På 1980-talet sprängdes de nya husen in i redan befintliga kvarter i utkanten av city. Lila = 1960-tal, orange = 1970-tal, turkos = 1980-tal.

Rekordårens Sverige fick flera av husen i stadsdelen Norrmalm, många med rötter i 1600-talets stormaktstid, ge vika för den nya tidens palats med banker, kontor och affärsverksamhet.

Idag, ett knappt halvsekel senare, kan man förundras över handlingskraften och den genomgripande förändring av Stockholms kärna som realiserades på så kort tid. Arbetet leddes av en liten grupp erfarna planerare. Med hjälp av korta beslutsvägar och ett nära samarbete med ledande politiker från båda blocken lyckades man genomdriva en mängd framsynta och djärva förslag som saknade sin motsvarighet i Europa.

I underjorden växte en ny stad fram med lastgator, biltunnlar, enorma parkeringsutrymmen, tunnelbanestationer och affärsverksamhet med lokaler under gatunivå. Samtidigt, en bit ovan

marken, spann ett nät med gångbroar och terrasser som förband stadens kvarter. Idén var att människorna inte skulle behöva röra sig i samma plan som bilarna. Gatunivån förbehölls den ökande bilismen, människorna skulle tryggt kunna gå ovanför gatorna eller under marken. Mellan dessa olika nivåer skapades förbindelselänkar, ett system av rulltrappor, hissar och vanliga trappor som knöt ihop stadens alla nivåer. Idéerna genomfördes inte överallt, men Stockholm blev under 1960- och 1970-talet en tredimensionell stad.

I gatunivå togs viss hänsyn till 1600-talets stadsplan, men vägarna breddades så att trafiken skulle kunna ta sig fram. De nya husen fyllde ofta hela kvarter. På 1960-talet var det Putten och Hästskon längs Sveavägen, och Skansen invid Sergels torg, som fylldes med kvartersstora byggnader. Salénhuset är ett

exempel från 1970-talet. På 1980-talet bröts mönstret när en ny era inom stadsplaneringen tog vid. Det kvartersstora byggandet genomfördes på ett fåtal platser i området vid Centralen. Vanligare var dock att bebyggelsen sprängdes in i befintliga kvarter.

Den genomgripande förändring som Stockholm genomgick påverkade givetvis invånarna, vilket bl.a. visade sig i de kritiska röster som höjdes, och som alltjämt höjs, beträffande resultatet av cityomvandlingen. Perioden väcker dock en stor nyfikenhet och många frågor: Varför ser Stockholms city ut som det gör? Vilka var det som skapade den moderna citykärnan och vilka tankar och idéer låg till grund? Hur ser city ut idag och hur mycket av den moderna tidens ideal går fortfarande att finna i staden? Vad av det vi har kvar idag säger mest om den tidens syn på Stockholm och staden som livsrum?

Inventering och kulturhistorisk värdering

Som ett led i Stadsmuseets uppdrag att dokumentera stadens förändring och att värna om Stockholms kulturhistoriska värden, har en inventering och kulturhistorisk värdering av citys moderna byggnader genomförts. Inventeringen berör stadsdelen Norrmalm, som rent geografiskt begränsas av Strömmens vatten i söder, Klara sjö och Barnhusviken i väster, Birger Jarlsgatan i öster samt Tegnérgatans södra sida i norr. Tidsperioden omfattar byggnader uppförda 1960–1989. Det rör sig om 105 fastigheter, varav 29 är uppförda under 1960-talet, 40 under 1970-talet och 36 under 1980-talet.

För att kunna berätta om byggnadernas historia fram till idag har till att börja med arkivstudier gjorts. Detaljplaner, bygglovshandlingar,

»Den genomgripande förändring som Stockholm genomgick påverkade givetvis invånarna, vilket bl.a. visade sig i de kritiska röster som höjdes, och som alltjämt höjs, beträffande resultatet av city-omvandlingen.«

originalritningar, förändringsritningar och artiklar i arkitekturtidskrifter har gått igenom. Det historiska materialet har sedan kompletterats med en exteriör beskrivning av huset idag, gjord på plats, och byggnaderna har även fotograferats.

När en kulturhistorisk värdering görs bedöms varje enskild byggnad, dels med hänsyn till dess plats i ett samhällshistoriskt sammanhang, dels utifrån sina specifika kvaliteter. Byggnadens kulturhistoriska värde bestäms med utgångspunkt i ett antal kriterier, där bl.a. arkitekturhistoriska, stadsplanehistoriska och samhällshistoriska faktorer ingår. De olika delarna vägs samman och byggnaden klassificeras med symbolfärgerna blått, grönt, gult och grått, i enlighet med Stadsmuseets utarbetade modell. Klassificeringen redovisas digitalt på en karta.

All information, och många av de bilder som tagits i inventeringen, finns tillgänglig för allmänheten i Riksantikvarieämbetets bebyggelseregister. Det är en nationell databas med uppgifter om kulturhistoriskt värdefull bebyggelse, som det är enkelt att få tillgång till via Internet. Vem som helst kan gå in och söka på en viss fastighet för att se bilder och byggnadsdata från inventeringsarbetet, samt motiveringstexter till den kulturhistoriska värdering som gjorts för varje byggnad.

Materialet från inventeringen används som underlag till publika aktiviteter i stadsmuseets regi. Härnäst ska ett bildspel göras, men också temavand-

ringar som behandlar olika aspekter av Stockholms city planeras.

Genom inventeringar som den i city lyfts fakta om byggnaden/miljöns tillkomst och förändring fram, samtidigt som byggnaderna/miljöernas nuvarande utseende dokumenteras. Detta ger ett unikt tidsdokument av stort intresse för framtiden. Informationen sätts in i ett sammanhang utifrån vilket Stockholms moderna utveckling kan presenteras ur

ett samhällshistoriskt, stadsplanemässigt och arkitektoniskt perspektiv.

Klassificeringen är ett instrument i den pågående planeringsdiskussionen. Vilka förändringar vill vi göra i Stockholm idag? Hur påverkar dessa förändringar möjligheten att avläsa Stockholms historia? Var finns de viktigaste och tydligaste exemplen från just den här perioden? För att förenkla planeringsprocessen arbetar man i Stockholm sedan länge med en klassificeringskarta. Den gör det lätt att se var det finns stora kulturhistoriska värden som man bör ta hänsyn till. Inventeringar och klassificeringar ger möjlighet att i diskussioner om framtida förändringar av Stockholm sätta in dessa i ett historiskt perspektiv.

På platsen för den under århundradenas gång alltmer bortgrävda Stockholmsåsen byggdes hus som skulle markera dess sträckning genom staden. Stockholmsåsen är, och har alltid varit, ett viktigt motiv i Stockholms stadsbild. Foto: Göran Fredriksson, SSM.

Klarabergsgatan med Åhléns och EPA-varuhuset väl synliga. Den breddade Klarabergsgatan blev det nya affärsstråk där man byggde varuhus i påkostade material med förebilder från Amerika. Foto: Göran Fredriksson, SSM.

Cityomvandlingen

Inventeringen har ökat kunskapen om den prägel som framförallt 1960- och 70-talets stadsplane- och arkitekturideal har gett Stockholms city. Planeringen av det nya city påbörjades redan på 1940-talet för att sedan löpa vidare över kommande årtionden. 1950-talets Hötorgscity med terrasser och allmänna ytor fick sin fortsättning och sitt svar under tidigt 1960-tal på Sveavägens östra sida, i kvarteren Putten och Hästskon. Från hjärtpunkten, Sergels torg, breddades Klarabergsgatan ned mot Centralen. En ny sorts boulevard

»Gallerian invigdes 1976 och redan från början kritiserades den för att vara alltför kommersiell – tvärt emot planerarnas avsikt.«

kom i och med detta till Stockholm, ett modernt affärsstråk kantat av toppmoderna varuhus skapade i samråd med dåtidens heta amerikanska varuhusarkitekter. Söder om Sergels torg ville politikerna ha en icke kommersiell motvikt till den norra sidans totala kommersialism. I slutet av 1960-talet bereddes här plats för ett kulturhus och en teater, som

tillsammans skulle skapa en fond åt torget och innesluta den öppna ytan.

1970-talets stora byggprojekt, planerade på 1960-talet, koncentrerades till delarna öster om Sveavägen. De två stora gropar som i början av 1970-talet uppstått på grund av vikande intresse från tilltänkta exploatörer, fylldes i mitten av 1970-talet igen med en för

Under 1980-talet provades nya vägar inom stadsbyggnadskonsten. Här har fasaden delats in i fyra olika områden. Två är historiserande och efterliknar de 1800-talsbyggnader som en gång stod på platsen och en är ett original från 1912 som flyttats från Regeringsgatan. Hörndelen längst bort i bild är nyritad, men med tydliga referenser till jugendstilen i den närliggande fasaden från 1912. Foto: Göran Fredriksson, SSM.

Sverige ny typ av affärsstråk. I kvarteret Trollhättan (då Storviggen) byggdes Stockholms och Sveriges första inomhusgalleria. Ambitionerna var högt ställda. I detaljplaner och diskussioner förda mellan stadsplanerare och byggherrar framgår planerarnas vilja att Gallerian skulle bli en plats för stockholmarna att vistas och umgås i, dygnet runt, i en festlig omgivning. Man skulle också kunna handla, men det ansågs sekundärt. Gallerian invigdes 1976 och redan från början kritiserades den för att vara alltför kommersiell – tvärt emot planerarnas avsikt.

I kvarteret Oxen större byggde Salénrederierna ett kontorskomplex med galleria i bottenvåningen. Byggtiden blev lång, till stor del på grund av att alla som skulle bruka huset fick möjlighet att vara delaktiga i utformningen av bygg-

naden och dess funktioner. 1970-talets slagord om brukarinflytande förverkligades alltså i detta projekt.

I början av 1970-talet lade sig den stora ruelsen över city. Hur skulle man nu gå vidare? De stora förändringarna var genomförda och hade bemötts med högljudda protester från allmänheten. Ny bebyggelse måste infogas och formas på ett annat sätt än tidigare. Man sökte inspiration i historien och postmodernismen blev så småningom svaret. Den lekfulla stil där historiserande arkitektoniska element blandades till ett nytt uttryck tog plats i Stockholm. Sett till antalet fastigheter byggdes det fler hus på 1980-talet i city än vad det gjordes 20 år tidigare. Man talade om att staden skulle lagas. Husen var mindre och infogades nu i redan existerande kvarter, ibland till förvillelse likt den äldre bebyggelsen, ibland med ett eget, tydligt formspråk. Bebyggelsen i city

håller ofta en mycket hög arkitektonisk klass och är utformad med stor variation vad gäller formspråk och materialval. Föreställningen om enformighet i arkitektur och material som ofta lyfts fram som typisk för denna period är inte rättvisande. I cityomvandlingen anlätades ett flertal framstående arkitekter – Sven Backström, Leif Reinius, Anders Tengbom och Bengt Lindroos – erkända och etablerade sedan länge i branschen. Men perioden kläckte också nya förmågor och relativt nyligen erkända arkitekter fick komma fram, t.ex. Peter Celsing, Sune Malmquist och Lennart Skoogh.

I city är husen uppförda i tidens anda. Arkitekterna tog till sig nyheter och använde sig av de senaste materialen. I Gallerian ritade arkitekten Sune Malmqvist, med inspiration från Tyskland, ett av de första husen i Sverige med fasader av glas. Eloxad

Oxen större är ett exempel på det tredimensionella Stockholm. Här fanns in- och utfarten till Klaratunneln, en av Stockholms viktigaste underjordiska genomfartsleder. Tanken var att bilisterna skulle använda gatuplanet i staden medan gångtrafikanterna rörde sig på broar, arkader, terrasser och gårdar inom kvarteret. Foto: Lennart af Petersens, SSM.

Betong användes som fasadmateriäl. Ibland obehandlad, men ofta mycket medvetet utformad. I Sverige-
huset göts betongelementen mot en rutindelad form som sedan höggs med mejsel eller hammare så att
skarpa brottytor framträdde. Arkitekten Sven Markelius experimenterade med gamla äggkartonger, gum-
mimattor m.m., innan han hittade en gjutform som passade. Foto: Göran Fredriksson, SSM.

plåt blev ett populärt fasadmateriäl även om natursten med ytbehandlingar av olika slag var vanligast förekommande. Betong användes framförallt i stommar, men fungerade ibland även som fasadmateriäl i varierande uttrycksformer.

Även arkitekturen uttrycks på ett mångfacetterat sätt. All modern bebyggelse i city håller inte hög kvalitet, men

påfallande stor andel har god kvalitet i uttryck och materialval. Varje årtionde har sin speciella stil, men även inom decenniet skiljer sig bebyggelsen åt sinsemellan. De flesta husen är mycket välbevarade. Man kan gå ut i city idag och fortfarande läsa av olika tiders arkitektoniska ideal. Butiksbottenvåningarna är däremot i huvudsak förändrade, endast

Det blåtonade glaset skapade ett bättre inomhusklimat. Arkitekten Sune Malmqvist lade stor omsorg vid anpassningen av husets färg och form till omgivningen. Trollhättan 31. Foto: Göran Fredriksson, SSM.

»I ivern att vara framstegsvänlig är det lätt att glömma att det nya Stockholm som skapades under 1960- och 70-talet nu också är historia – en mycket spännande sådan.«

12 procent av de inventerade byggnaderna har kvar 2/3 eller mer av originalutförandet.

Arvet efter rekordåren

Cityomdaningen i Stockholm fick ta emot hård kritik redan då den pågick, vilket inte är särskilt konstigt med tanke på att rivningarna var mycket

genomgripande. Dagligen kunde stockholmarna se hur allt fler av de gamla byggnaderna revs ned och ytterligare rester från äldre tiders Stockholm blottades innan de försvann för alltid. Saneringarna i Klara skapade ett djupt och omfattande tomrum i Stockholms byggda historia. Stadens historiska kontinuitet var efter cityomdaningen inte längre tydligt avläsbar.

Det som kom i stället – det nya city – skilde sig markant från Stockholms gamla stadskärna. Det intressanta är att i detaljplaner från 1960- och 1970-talet framhölls ofta vikten av att anpassa det nya till den omgivande bebyggelsen. En annan aspekt som man visade stor

hänsyn var Stockholms silhuett. Det nya city skulle hålla sig inom 1800-talets enhetliga stadssilhuett där enstaka högre byggnader fungerade som tydliga markörer. Det fanns alltså en vilja att anpassa bebyggelsen efter den omgivande staden. Trots det har resultatet ansetts vara för stort, för mycket, för dominerande, för enhetligt. Men sanningen är att citys totala byggnadsvolym efter omdaning faktiskt hade minskat. Detta på grund av att gatorna breddats och att den gårdsbebyggelse som hade funnits nu var borta. Kanske handlade reaktionerna egentligen om att det som ersatte det gamla hade ett helt nytt formspråk och nya material. Man kunde inte

längre känna igen sig i sin egen stad.

Fortfarande är city tämligen illa ansett. Nästan varje vecka kan vi läsa i dagstidningarna om idéer som ska förändra, förbättra och bygga bort det city vi har idag. Förändringarna syftar främst till att city ska få fler boende. Det finns en vilja att göra city trivsammare, mer »småputt-rikt« och med karaktär av bostadsområde. En annan trend som kan skönjas är att göra city blankare, stramare och mer elegant. Det gäller framförallt affärsstråken. I ivern att vara framstegsvänlig är det lätt att glömma att det nya Stockholm som skapades under 1960- och 70-talet nu också är historia – en mycket spännande sådan. Att riva och förändra city

Plåt som fasadmaterial slog igenom på bred front under det sena 1960- och tidiga 1970-talet. I city finns en hel provkarta av olika typer av plåtfasader. Här ses kvarteret Trollhättan 33. Foto: Göran Fredriksson, SSM.

idag, utan hänsyn till det moderna arv som finns, skulle vara att återupprepa misstagen från Klararivningarna.

Det brukar sägas att det tar ca 30 år att skapa tillräcklig distans till en tidsperiod för att man ska kunna se på den med mer objektiv blick. Kanske är det så. Idag väcks allt fler röster som hävdar kvaliteterna i rekordarens bebyggelse. Man kan t.ex. jämföra med funktionalismen som också var utskäld då den kom och som ansetts ful, trist och enhetlig fram till för ett drygt tiotal år sedan. Idag är det funktionalismens formspråk som för många är drömmen om det goda boendet och den trevliga stadsmiljön.

Den omdaning av city som genomfördes i Stockholm under 1960- och 1970-talet låg i många hänseenden i

Kulturhuset, Riksbanken och Stadsteatern skapades utifrån en i detaljplanen tydligt uttalad önskan om en icke kommersiell motvikt till verksamheterna norr om Sergels torg. De tre stora byggnaderna utgör en sällsynt homogen och enhetligt gestaltad miljö invid torget. Foto: Göran Fredriksson, SSM.

Parkaden är det enda i city kvarvarande exemplet på de många parkeringshus som byggdes under 1960-talet. Den står som en symbol för tidens starka tro på bilismen. Inför arbetet med att bygga Parkaden kallades amerikanska parkeringshusspecialister in för att skapa den mest yteffektiva och praktiska lösningen. Foto: Göran Fredriksson, SSM.

stadsplaneringens framkant, även sett utifrån ett internationellt perspektiv. Den genomgripande förvandlingen av city pekar, liksom den höga kvaliteten på arkitektur och materialval, på en stark vilja till förändring och en stor möjlighet att också genomföra den. Sverige var under denna period mycket framgångsrikt. Givetvis skulle detta manifesteras, i huvudstadens absoluta centrum skulle en stadskärna värd »världens modernaste land« skapas.

Stockholms city är än idag ett av Europas mest välbevarade och väl genomförda modernistiska centrum. Det är ett kulturarv från en period som är av stor betydelse för Sveriges historia, en period som har beskrivits som Sveriges andra stormaktstid. Är inte tiden nu mogen för en ny syn på city?

Relaterade länkar:

Bebyggelseregistret:
www.raa.se/bebyggelseregistret
Stadsmuseets hemsida:
www.stadsmuseum.stockholm.se

Trots vissa förändringar är PK-huset mycket välbevarat. Särskilt viktiga delar är den varierade byggnadsvolymen, arkaderna, terrasserna, fasadens rasterverkan och variation, fönstersättning och bröstningar av keramik. Första våningens burspråk samt fönster med guldttinat glas är en viktig del i byggnadens ursprungliga uttryck, liksom arkadens och fasadens utsmyckningar. Foto: Göran Fredriksson, SSM.

Riksbanken är tyngdpunkten i det stråk av banker som under cityomdaningen placerades längs Malmskillnadsgatan. Byggnaden och dess pendanger i Trollhättan 33 och Skansen 18 skapar en tydlig karaktär av 1970-talsarkitektur i Brunkebergstorgs norra del. Foto: Göran Fredriksson, SSM.

SIF-förbundets hus är centrala Stockholms bästa exempel på den fullt utvecklade postmodernismen där moderna inslag i fasaderna samsas med historiserande delar från olika tidsepoker och kulturer. Materialmässigt är huset mycket gediget. Foto: Ingrid Johansson, SSM.